

УДК 323.1 (477)
С-32

Сергієнко С.Ю.

ГАСЛО «УКРАЇНІЗАЦІЇ» НА ТЛІ ПОСИЛЕННЯ КОНТРОЛЮ ДЕРЖАВИ НАД СУСПІЛЬСТВОМ У 30-і рр. ХХ ст.

Розглядається процес зміни суті гасла «українізації» в 30-і рр. ХХ ст. і використання його владою для посилення контролю над життям українського суспільства.

Ключові слова: *українізація, суспільство, влада, контроль.*

Проголошене на початку 20-х рр. ХХ ст. гасло «українізації» перш за все мало змістом включити в процес побудови нового суспільства українське селянство і перетягнути на сторону більшовиків українську інтелігенцію. Тому гасло «українізації» в перші роки слугувало розвитку української культури та її основи – мови. Це явище досить повно розглянуте у працях як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників [1]. Але до цього часу далеко не в повній мірі висвітлений процес зміни змісту гасла «українізації» в 1930-і роки. Коли дослідники вказують на те, що українізація фактично була припинена в кінці 1920-х – на початку 1930-х років, з ними можна погодитись в тому сенсі, що саме в цей період українську культуру і мову почали переслідувати. Але не можна не констатувати, що гасло «українізації» існувало і далі, і його використовували в процесі зростаючого контролю держави над суспільством. Сьогодні, коли незалежна Україна поступово звільняється від пут минулого і намагається забезпечити демократію, особливо актуальним є аналіз історичної ситуації, коли під прикриттям демократичних по формі гасел, проводили політику нарощування тотального контролю держави за суспільством.

Автор ставить за мету розглянути як і чому змінилася суть гасла «українізації» в 30-і рр. ХХ ст. і які це мало наслідки для українського суспільства.

Насамперед потрібно підкреслити, що успіх українізації прямо залежав від успіху нової економічної політики, яка могла стати основою демократизації. Однак ринкова економіка руйнувала стратегічні плани більшовиків і в кінці 1920-х років почався тотальний наступ держави на вільний ринок, тобто згортання НЕП і розгортання насильницької колективізації. Це був нищівний удар по селянству, яке являло собою основний соціальний ґрунт, що живив політику українізації.

Дослідники зазначають, що в партійно-державному керівництві в ті роки мали місце два підходи до українізації: перший – сприйняття її як серйозної, тривалої, самодостатньої політики; другий – як тимчасової тактики [2, 56]. В кінці 1920-х років перемогу отримав другий підхід. Однак прямо відкинути гасло «українізації» більшовики ще не наважувались. Вони зробили все для того, щоб вихолостити його зміст. Тут можна погодитися з В.Литвином, що «російська влада здійснювала політику українізації для того, щоб зробити свою присутність в Україні більш толерантною, не окупаційною для українців» [3,

134] і тому прямо відкинути гасло «українізації» більшовикам тоді ще було не вигідно.

Для контролю за ситуацією було широко залучено ДПУ, яке в таємному обіжнику «Про український сепаратизм» (вересень 1926 р.) заявило про необхідність посилення пильного нагляду за діяльністю української інтелігенції.

Однак лише після того, як було жорстокими методами зломлене українське селянство, почалося згортання українзації, яке прийняло спочатку форму боротьби з «петлюрівською» українзацією, а потім форму поступової русифікації, що породило гасла: «Українізацію без українців» і «Ми проведемо українзацію не українськими руками» [2, 54]. Як вважає британський дослідник Ендрю Вільсон, коли «національна інтелігенція нарешті здобула реальний вплив на українське селянство, мірою того, як розвиток радянської економіки спонукав його переселятися в міста і перетворюватися на український робітничий клас», це викликало занепокоєння «московських консерваторів». «Зосередивши в своїх руках владу в Москві, Сталін поклав кінець українзації ... Запанував радянський різновид модернізації, хоча 1920-і роки мали тривалий вплив на дальші події» [4, 229]. Подібної думки дотримується і український історик Ю.Шаповал. Він підкреслює, що саме навесні 1929 р. розпочалися арешти в справі Спілки визволення України, процес якої став «трагічною інтродукцією до згортання політики українзації, бруталного погрому українського відродження» [5, 94]. Потрібно зазначити, що завжди і всюди імперії мають один фундамент – жорсткий централізм, який нав'язує свої стандарти підкореним народам. Як відмічає англійський історик Е.Карр, «централізація означала стандартизацію; а прийняті стандарти були, звісно, великоруськими стандартами» [6, 291]. СРСР, якщо вірити документам, задумувався як нова форма співдружності національних держав, але фактично почав формуватися як імперія і вільного розвитку національних культур бути не могло. Тобто українзація і СРСР виявилися двома несумісними явищами.

Слід зазначити, що саме на початку 1930-х років значно посилюється пропагандистська кампанія, направлена проти українського буржуазного націоналізму. Якщо в 1923 році на XII з'їзді більшовицької партії мова йшла про те, що російський шовінізм являє собою головну небезпеку в національному питанні [7, 613], то в 1933 році в документах правлячої партії говорилося, що головною небезпекою є український націоналізм [8, арк. 74]. Й.Сталін на XVII партійному з'їзді наголосив, що в Україні ще зовсім недавно ухил до українського націоналізму не являв собою головної небезпеки, але коли перестали з ним боротися і дали йому розростись, то цей ухил став головною небезпекою [9, 362]. По суті це означало, що будь-який крок у напрямку українського національного відродження міг бути оголошений українським націоналізмом, а його ініціатори підпадали під репресії з боку влади. Як стверджують фахівці, в цей період українзація «продовжувалася швидше за інерцією і мала виразну тенденцію до затухання» [2, 193].

За таких умов навіть необережне висловлювання могло спричинити людині неприємності. Так, у 1934 р. один автор у своїй статті використав

фразу: «ми відчуваємо національну гордість від жовтневих перемог». У результаті стаття не була допущена до друку і автора притягнули до партійної відповідальності [10, арк. 101]. Ніякої національної гордості не повинно було бути навіть від більшовицьких перемог. Гордість могла бути тільки одна – пролетарська, більшовицька.

Після того, як центральна більшовицька влада оголосила український націоналізм основною загрозою, стався різкий поворот у національній політиці. Скорочувалася кількість українських шкіл, з бібліотек вилучалися видатні твори української науки і літератури, музейним працівникам заборонили ідеалізувати історію козаччини. Влада при кожній нагоді знущала з «націоналістичної теорії про самобутність України» [11, 367]. У 1934 р. один з більшовицьких лідерів В.Затонський з приводу українізації зазначав: «Ми будемо культуру соціалістичну, носіями якої є українські пролетарі – ударники соціалістичної індустрії, ударники колгоспного будівництва... Ось в чому ми розходимося в будівництві української культури з тими, які намагаються протягнути безперервну «золоту нитку» від великокнязівської Київської Україно-Русі через Петра Могилу, батька Хмельницького до Центральної Ради, імперіалістичної інтервенції і до наших днів» [12, арк. 18]. Тобто більшовицька влада намагалася, щоб українці, створюючи нове комуністичне суспільство, забули своє походження. З виступу В.Затонського можна зробити висновок, що до ворожого націоналістичного табору потрібно відносити тих, хто знав і пам'ятав власну історію та відносився до неї з повагою.

Інтернаціоналізм, який декларували більшовики, в новій державі не прижився, зате чітко почала вимальовуватися російська великодержавність. Наявність цього процесу відмічають багато дослідників. Вони дещо розходяться у визначенні дати його початку, але погоджуються з суттю. Так, сербський дослідник Н.Попович наголошує: «Радянська політика зміцнення патріотизму йшла за двома напрямками: радянським і російським» [13, 469]. Українському напрямку місця не було.

Відомий історик Н.Дейвіс також стверджує: «Протягом 1920-х років більшовики мало-помалу ослабили свої інтернаціональні принципи і натомість засвоїли характерні постулати крайнього російського націоналізму» [14, 973].

Письменник зі світовим ім'ям О.Солженіцин зазначає, що «з 1934 року Сталін повернув легальність поняттю батьківщина, невдовзі і з великої літери» [15, 41]. З контексту праць О.Солженіцина і з фактів тогочасного життя можна стверджувати, що в поняття «батьківщина» не входила Україна або будь-яка інша союзна республіка, а входив СРСР, який ставав синонімом Росії, а радянський патріотизм означав патріотизм російський. Видатний вчений академік А.Д.Сахаров також підкреслює, що в 1937 р. О.Пушкін був проголошений великим національним поетом. «Все це були прикмети доби. Непомітно ідеологія наблизилась до знаменитої тріади епохи Миколи I – «Самодержавність, православ'я і народність» Пушкін при цьому уособлював народність, комуністичне православ'я – марксизм уособлював Ленін, який лежав у мавзолеї, а самодержавність – живий Сталін» [16, 13].

Із вищеназваних авторитетних мислителів немає жодного українця. Таким чином, автор даної статті підкреслює, що наведені висновки зроблені не з позицій скривдженої нації, а є відображенням реалій 30-х рр. ХХ ст.

У січні 1934 р. у Харкові відбувся XII з'їзд КП(б)У. В резолюції з'їзду говорилося про подальші завдання, які стояли перед партією: «добити контрреволюційні націоналістичні елементи, викрити до кінця націоналістичний ухил Скрипника, розгорнути далі проведення більшовицької українізації...» [17, 777]. Таким чином більшовицька влада намагалася показати, що боротьба проти українського націоналізму не означає припинення політики українізації. Як зазначає Г.Єфименко, постанов про посилення більшовицької українізації в 1934-1937 рр. було видано чимало, але це був тимчасовий тактичний маневр, мета якого полягала у встановленні суворого контролю над Україною [18, 40].

В той же час резолюція тринадцятого з'їзду КП(б)У, який відбувся в 1937 р., стверджувала про значні здобутки ленінської національної політики, але змушена була констатувати недостатню українізацію партійних, радянських і особливо профспілкових та комсомольських організацій, а також недостатнє висування більшовицьких українських кадрів на керівну роботу [17, 874-875].

Звичайно, українізація дала певні плоди, але українізація партійного і державного апарату постійно наштотувалась на проблеми, вирішити які за тих умов було неможливо. Так, під час обслідування Сталінської міськради в 1935 р. виявилось, що раніше вона свою роботу вела переважно українською мовою, «але починаючи з 1933 р. в зв'язку з загальним послабленням українізації в парторганізації вся робота в 1934-35 р. переваждеться російською мовою». Замісник голови Сталінської міськради відмічав у 1935 р., що коли знову почали братися за українізацію, виявилось, що весь технічний апарат міськради української мови не знає [19, арк. 69-70].

Події 1932-1933 рр. (голодомор, оголошення українського націоналізму головною небезпекою, зміни в керівництві КП(б)У тощо) зіграли вирішальну роль в гальмуванні політики українізації. Після цих подій почався період згортання цього процесу, який завершився в 1938 р., коли був закладений ґрунт, що забезпечував російській мові фактично державний статус. Цей статус наряду з іншими чинниками закріплював централізм і дозволяв владі контролювати всі сторони життя суспільства. Таким чином зміна суті гасла «українізації» в кінцевому рахунку привела до ліквідації цього процесу, що стало важливою складовою встановлення тотального контролю держави над суспільством.

Подальший процес дослідження поставленої проблеми вимагає розгляду інших чинників, які посилювали тотальний контроль радянської держави над суспільством.

Джерела та література

1. «Українізація» 1920-30-х років: Передумови, здобутки, уроки. / за ред. В.А.Смоля. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2003. – 392с.; Ендрю Вільсон. Українці: несподівана нація. – К.: «К.І.С.», 2004. – 592с.; Елена Борисёнок. Феномен советской украинизации. 1920-1930-е годы. М., 2006. – 245с. та ін.

2. «Українізація» 1920-30-х років: Передумови, здобутки, уроки. / за ред. В.А.Смоля. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2003. – 392с.
3. Литвин В.М. Україна: міжвоєнна доба (1921-1938) – К.: Альтернативи, 2003. – 512с.
4. Вільсон Ендрю Українці: несподівана нація. – К.: «К.І.С.», 2004. – 592с.
5. Шаповал Ю. Україна ХХ століття: особи та події в контексті важкої історії. – К.: Генеза, 2001. – 560с.
6. Карр Э. История Советской России. Кн.1: Том 1 и 2. Большевицкая революция 1917-1923. – М.: Прогресс, 1990. – 768с.
7. Двенадцатый съезд РКП(б). Стенографический отчет. – М., 1968. – 903с.
8. Державний архів Луганської області. – Ф.П-181. – Оп.1. – Зв'язка 5. – Спр.59.
9. Сталин И.В. Вопросы идейно-политического руководства // Сочинения. – Т.13. – М.: Политиздат, 1948. – 424с.
10. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України) – Ф.1. – Оп.20. – Спр.6442.
11. Субтельний Орест. Україна: історія. – К.: «Либідь», 1991. – 512с.
12. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф.174. – Оп.3. – Спр.917.
13. Попович Н. Советская политика по укреплению русского патриотизма и самосознания (1935-1945 гг.) // Россия в XX веке: Историки мира спорят. Сб.статей. – М.: Наука, 1994. – С.468-473.
14. Дейвис Норман. Європа: Історія. – К.: Основи, 2000. – 1464с.
15. Солженицын А. Евреи в СССР и в будущей России // А.Сидорченко. «Soli Deo Gloria» – Славянск, 2000. – С.3-74.
16. Сахаров А. Воспоминания // Знамя, 1990. – №10. – С.3-64.
17. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. В двох томах / Гол.ред. В.І.Юрчук. – К.: Видавництво політичної літератури України, 1976. – Т.1. – 1008с.
18. Єфименко Г.Г. Зміни в національній політиці ЦК ВКП(б) в Україні (1932-1938) // Український історичний журнал. – №4. – 2000. – С.37-47.
19. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.6634.

Сергиенко С.Ю. Лозунг «українізації» на фоні посилення контролю держави над суспільством в 30-і роки ХХ ст.

Розглядається процес зміни сутності лозунга «українізації» в 30-і роки ХХ ст. і використання його владою для посилення контролю за життям українського суспільства.

Ключові слова: українізація, суспільство, влада, контроль.

Sergienko S.Y. The slogan «Ukrainization» against a background of strengthening state control over society in the 30th years of the 20th century.

Consider the process of changing the essence of the slogan «Ukrainization» in the 30th years of the 20th century and the use of his power to gain control over the life of Ukrainian society.

Key words: Ukrainization, society, power, control.

Рецензент: **Михайлюк В.П.**, док. істор. наук, професор.

Стаття подана
2.03.2012